

Marines de guerra, evacuacions i consolats estrangers al port de Barcelona, 1936-1937: els casos francès i italià

Arnau Gonzàlez i Vilalta*

L'esclat de la Guerra Civil omplí el port de Barcelona de naus militars dels principals països europeus per protegir els seus interessos i, eventualment, evacuar les respectives colònies de connacionals residents al país. Un escenari complex que arribaria a provocar un pla –no executat– d'ocupació del port si resultava impracticable l'evacuació pacífica d'estrangers i la proposta –fracassada– de crear una zona franca internacional protegida pels consolats. Així, gestionats per aquests, especialment pel d'Itàlia –obert fins el 28 de novembre del 1936– i el de França –actiu tota la guerra–, els vaixells d'aquests països traslladaren a Gènova, Marsella i Portvendres milers d'estrangers, però també catalans i espanyols.

La no ocupació militar del port i la fallida zona franca (juliol-desembre 1936)

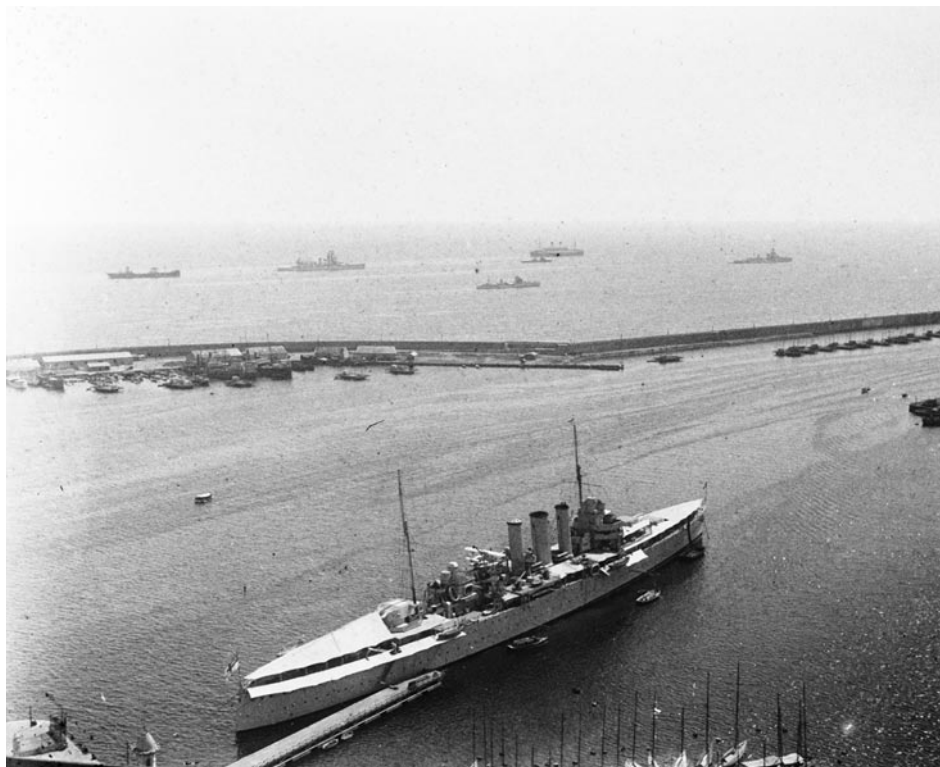
Les dificultats que comportà el predomini anarquista (CNT-FAI) al port per evacuar milers d'estrangers derivà en un pla de les marines de guerra per si aquestes operacions no es podien fer pacíficament. Reunits el 26 de juliol a bord de la nau francesa *Duquesne*, els almiralls estacionats a Barcelona, Goiran (Itàlia), Gensoul (França) i Binney (Gran Bretanya), aprovaren un pla a executar si no es podia evacuar sense perill. Es realitzarien accions ofensives de llurs cossos de desembarcament ocupant la Duana, alhora que cada cos controlaria una part del port per facilitar l'embarcament. Si hi havia èxit, les forces avançarien cap els primers immobles civils al voltant del moll; si trobaven resistència, les unitats de guerra –*Fiume*, *Duquesne* i *London*– obririen foc contra les defenses de Barcelona: la fortalesa de Montjuïc, les bateries de Miramar i Casablanca, el moll i la Duana.¹ Una operació que no va caldre realitzar, ja que hi hagué una progressiva tranquil·litat pel que fa a les evacuacions, tant a Barcelona com a la resta de costa catalana.

Hi hagué dificultats en les relacions entre el cos consular i les autoritats catalanes que no evitaren que la Generalitat proposés als diplomàtics una empresa

* Universitat Autònoma de Barcelona. Aquesta comunicació forma part d'un estudi major que analitza la mirada diplomàtica, militar i periodística de França, Itàlia, Portugal, Bèlgica i la Creu Roja Internacional respecte a la Catalunya en guerra (1936-1939).

1. USMMI (Ufficio Storico della Marina Militare Italiana), OMS 217, fascicolo n. 1.269, *Processo verbale di riunione di commissione a bordo del Duquesne per le misure da prendere in caso di emergenza*, 28-VII-1936.

conjunta: crear al port una zona franca internacional sota protecció consular que garantís la seguretat de mercaderies i evacuacions. Un suggeriment que féu el Departament d'Economia durant el mes d'agost, i encara després. Però sense èxit. A finals de 1936, ja estava descartat tant per la impossibilitat de la Generalitat de protegir els consolats i com perquè cap país estaria disposat a «débarquer des tropes pour faire respecter le statut de la zone franche internationale», com explicava el cònsol belga.²

Vaixells de guerra estrangers al port de Barcelona, 1936. Foto: Estasén (Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya).

Evacuacions gestionades pels consolats italià i francès i les marines respectives

Els consolats estrangers a Barcelona, especialment l'italià i el francès, s'hagueren de preocupar de la protecció i evacuació de la seva colònia a la ciutat i al país. El 21 de juliol de 1936, tres dies després de l'esclat de la guerra, el cònsol Carlo Bossi es mostrava preocupat per la seguretat de la colònia italiana. En un telegrama enviat a Roma es referia als desordres protagonitzats per antifeixistes italians en

2. ASPFAE (Archives du Service Public Fédéral. Affaires Étrangères, Bruxelles), portefeuille n. 11.059, 1936, Espagne 1936, Consulat de Barcelone, *Projet de création d'une «zone franche internationale»*, 17-XII-1936.

el saqueig de la Societ  di Navigazione Italia, fet que evidenciava «molti connazionali minacciati nelle persone e nei beni».³ En aquesta situació es demanava l'enviament de naus de guerra, com ja havien fet les legacions de la Gran Bretanya i França: «Prego disporre urgenza scalo Barcellona nave passeggeri onde imbarcare connazionali desiderosi rientrare in Italia».⁴

La demanda de Bossi fou aprovada la mitjanit del dia 21 pel ministre d'Affers Exteriors italià Galeazzo Ciano, que envi  dues naus de guerra, saltant-se algunes formalitats diplomàtiques –avisant, però, a la Generalitat– abans de comunicar-ho a Mussolini. Aquestes naus actuarien prudentment després de la conversa de Bossi amb els consellers d'Esquerra Republicana de la Generalitat, Ventura Gassol i Josep M. Espanya, que recomanaren que restessin fora del port fins el moment de l'embarcament.⁵ Aquestes actuacions, de manera coetània a les evacuacions mateixes, serviren també per introduir agents d'espionatge italians a Catalunya.⁶

D'altra banda, aquell mateix dia 21 de juliol, la Marina Nacional francesa orden  que els paquebots *Chellah* i *Djenne* possessin rumb cap a Barcelona «en vue embarquement nationaux français».⁷ Per tant, també es donava inici a l'operació francesa d'evacuació al port de la capital catalana, des de Toló i Alger (alhora que s'emprenia a València, Alacant i M laga). Les dues primeres naus de guerra a arribar foren el *Duquesne* i el *Suffren* de la primera Esquadra del Mediterrani, 3a Divisió Lleugera.⁸ El 23 ja es demanava un creuer a Barcelona per evacuar els ciutadans francesos.

De fet, la impressió de la primera nau italiana en arribar a Barcelona (la *Montecucoli*, seguida de la *Fiume* i la de passatgers *Principessa Maria*) fou dram tica. Després de contactar amb el cònsol Bossi i de constatar la violència dels combats, es facilit  el trasllat immediat a les naus d'algunes desenes d'italians i estrangers que volien ser evacuats.⁹ Aix , només dos dies després d'arribades les primeres naus italianes, el servei telegràfic italià –l'Italcable– ja comunicava l'immediat repatriament de mil italians.¹⁰ De fet, les operacions italianes durant les darrieres de juliol s'estendrien al llarg de la costa catalana –la *Grecale* a la Costa Brava i el *Silvia Tripcovich* a Tarragona–, evacuant italians, britànics i francesos a través de les gestions dels diversos consolats transalpins coordinats des de Barcelona.

Per part francesa, el 25 de juliol al mat  arrib  a les aigües de Barcelona el *Duquesne*, amb ordres d'estudiar amb el cònsol Jean Tremoulet si es creien necessaris els serveis de naus de la marina mercant, desviant el *Sidi Mabrouk* des d'Alger,¹¹ una decisió vinculada a les necessitats de la colònia francesa davant la

3. ASMAE (Archivio Storico Ministero Affari Esteri), Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 773, Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola, Luglio-Dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Situazione a Barcellona*, 21-VII-1936.

4. ASMAE, Gabinetto..., Telegrammi da Barcellona, *Situazione spagnuola (urge piroscafo a Barcellona)*, 21-VII-1936.

5. ASMAE, Gabinetto..., Telegrammi di Barcellona, *Situazione a Barcellona*, 23-VII-1936.

6. Jos  Luis ALCOFAR NASSAES, *La marina italiana en la guerra de España*, Barcelona, Euros, 1975, p g. 52. Operacions concretades en un telegrama del 5-XI-1936 (USMMI, OMS, 217, fascicolo n. 1.269).

7. SHD (Service Historique de la Défense), Marine Nationale, 1 BB9 575, telegrama a l'*Albatros* el 21-VII-1936.

8. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, telegrama del 22-VII-1936.

9. USMMI, OMS, 270, fascicolo n. 1.535, *Relazioni*, informe del *Montecucoli*, 28-VII-1936.

10. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 770, Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola, Luglio-Dicembre 1936, II, Appunti di Gabinetto, *Appunto per S. E. il Ministro*, 24-VII-1936.

11. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, telegrama de l'Estat Major de la Marina (Marine Paris) a l'almirall del *Duquesne*, 25-VII-1936.

violència dels enfrontaments armats inicials i de la revolució posterior. Sembla que tot es calmava el dia 26, quan el *Duquesne* comunicava: «Population française Barcelone moins inquiète que jours précédents parait moins pressée évacuer». Tot i que afegia alguns problemes a Barcelona i més enllà:

Sont par contre situation critique nationaux séjournant campagne et surtout religieux que l'on essaie de faire railler par automobiles [ou] que se réfugient ports côtiers. Si situation plus grave [...] [français] se présenteront en masse pour évacuation.¹²

Aquesta possibilitat dugué l'almirall Gensoul a proposar l'evacuació dels infants, dones i religiosos francesos. Per si de cas, Tremoulet sol·licità la permanència d'un creuer que servís per l'eventual evacuació o refugi dels *ressortissants*, així com el *Duquesne* demanava l'enviament d'un nou contra-torpediner i preguntava sobre la capacitat de Portvendres per acollir refugiats i subministrar avituallament.¹³

La nau francesa *Duquesne* al port de Barcelona, 1936. Foto: Estasén (Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya).

12. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, telegrama del *Duquesne* a Marine Paris, 26-VII-1936.

13. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, telegrama del *Duquesne* a Marine Paris, 26-VII-1936; 1 BB9 122, telegrama del *Duquesne* a Toló i Marine Paris, 28-VII-1936.

Exemplificant tot això, la ciutadana francocatalana Eulàlia Font Pouget (Barcelona, 1918-2012) recordava l'evacuació:

La mare, que tenia doble nacionalitat, va agafar el passaport francès i se'n va anar al consolat, on li van dir: –Miri, faci tot el possible per marxar. Quan ho hagin decidit, vinguin al consolat i jo els portaré al moll perquè pugin a un vaixell francès [...]. El 2 d'agost [...] vam anar, els pares i jo, que era filla única, al consolat, i un cotxe ens va portar al moll. Efectivament, vam pujar a un vaixell francès, que a mitja tarda sortí de Barcelona. Hi vam trobar monges de la Presentació de la meva escola i altres coneguts [...]. També hi havia gent que coneixíem d'anar a missa a la Capella Francesa [...]. El vaixell va sortir tan ràpid com va poder [...], deixant la costa enrere de seguida i sense costejar. No sabeu quina sensació més estranya, deixar Barcelona sense saber si hi tornàriem o no. Hi deixàvem la casa i ho deixàvem tot. Aquell sortir, a poc a poc, veient una Barcelona que s'anava perdent, i Montserrat, és inoblidable, i trist, molt trist. Una de les monges va començar a cantar *El Virolai* i tots –fins i tot uns francesos!– el vam cantar.¹⁴

Exemple d'unes evacuacions que ja s'havien començat a produir amb l'arribada i sortida del *Sidi Mabrouck* el diumenge 25 de juliol (800 francesos i estrangers cap a Marsella) i que no s'aturarien tot i la resistència de part de la colònia, poc «enclins évacuer».¹⁵ El 28 de juliol arribava el *Kersaint* (100 evacuats desembarcats a Portvendres), el 29 el mateix *Duquesne* (150 al mateix port), el dia següent seria el *Le Fortuné* (150), mentre que el 2 d'agost era el *Brestois* (100).¹⁶ Un reguitzell que no s'acabaria i que aniria debilitant numèricament la colònia francesa de Catalunya, alhora que conformant una llarga llista de catalans que deixaven el país sota pavelló gal.¹⁷ De fet, entre el 25 de juliol i el 4 d'agost, s'havien evacuat des de Barcelona 1.500 persones, de les quals 700 eren franceses.¹⁸ Tot i això, encara quedaven centenars de ciutadans francesos que no volien sortir de Catalunya, com expressava Gensoul el 7 d'agost: «Nombre encore grand mais indéterminé car majorité française reste peu désireuse partir».¹⁹

A partir d'aquí, la situació geogràfica obligà les autoritats de l'Estat francès a definir Barcelona i Alacant com els dos ports principals d'evacuació de la zona governamental. Unes operacions que s'havien mirat de fer amb tota la discreció possible i per a les quals des de Barcelona es sol·licitava a París que silenciés la premsa pròpia.²⁰ De fet, les evacuacions –i la seguretat del cònsol francès– penja-

14. Entrevista de Guillem Carbonell a Eulàlia Font Pouget (Barcelona, 2006).

15. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, telegrama del *Duquesne* a Toló i Marine Paris, 27-VII-1936.

16. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, telegrama del *Duquesne* a Toló i Marine Paris, 31-VII-1936; BB9 122, Cabinet militaire, Telegrammes 1 juillet au 8 août 1936, Telegrama del *Duquesne* a Marine Paris, 2-VIII-1936.

17. Localitzo referències a evacuacions fetes des de Barcelona en les següents dates, naus i quantitats de persones: *Le Fortuné* (40, Barcelona) i el *Brestois* (20, Tarragona) 3-VIII-1936; *Brestois* (51, Barcelona) 4-VIII-1936; *Le Fortuné* (38, Barcelona) 9-VIII-1936; *Corte II* (250, Barcelona) 14-VIII-1936; *Foch* (100, Barcelona) 20-VIII-1936; *Corte II* (200, Barcelona) 22-VIII-1936. Tots ells dirigits a Portvendres, excepte el *Foch* a Marsella. Aquestes naus també operaven –amb escales o sense– per València, Alacant i Mallorca.

18. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 122, Cabinet militaire, Telegrammes 1-VII au 8-VIII-1936, Telegrama del *Duquesne* a Marine Paris, 4-VIII-1936.

19. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, Telegrama del *Duquesne* a Marine Paris, 7-VIII-1936.

20. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 29, Telegrama del *Duquesne* a Marine Paris, 2-VIII-1936.

ven tant d'un fil, davant l'actitud més o menys permissiva dels anarquistes al port, que des del *Colbert* es recomanà passar a fer-les clandestinament.²¹ Aquest perill es traduí en amenaces al cònsol Tremoulet, com explicava el *Colbert* a París. el 9 de setembre: «D'après renseignements de source sûre consul de France à Barcelone serait surveillé par C.N.T. qui le suspect favoriser embarquement clandestin fascistes notoires».²² Tanmateix, tot i que Tremoulet només evacuava de manera clandestina persones assenyalades pel Quai d'Orsay o per la Generalitat, es procedí al seu relleu i a la designació de Jacques Pingaud en el mateix lloc.

Tampoc per a Roma, tot i les primeres evacuacions, la situació no oferia prou garanties. Degut a la consolidació de la situació revolucionària, a principis d'agost el ministre Ciano ordenà a Bossi la crida a l'evacuació total dels italians residents a Catalunya, per si calia procedir a la sortida de les seves naus militars.²³ Aquesta ordre la va executar Bossi a través de la premsa local.²⁴ Semblava que aquestes actuacions realitzades a inicis d'agost havien de concloure ràpidament per part italiana, ja que la pràctica totalitat de la colònia nacional ja havia estat salvada. Tanmateix, encara no estava clara la postura a adoptar pels funcionaris del consolat o d'Italcable que no havien rebut l'ordre d'evacuació –a diferència dels ja fugits membres locals del Fascio Italiano Luigi Avversari–, seguint la petició de permanència de Bossi, però amb l'opció de refugiar-se en un dels vaixells italians ancorats al port. Així, entre finals de juliol i mitjan agost del 1936, les naus italianes havien evacuat uns 1.900 connacionals.²⁵ Tot i això, encara quedaven a Barcelona i Catalunya un grup d'uns 500, que es negaven a ser embarcats i que serien obligats a signar una declaració on exposaven els seus motius, mentre el Consolat creava un pla per garantir la seva seguretat, en col·laboració amb la Generalitat i les milícies antifeixistes, amb una sèrie de refugis encapçalats per la Casa degli Italiani.

Mentrestant, la situació francesa encara era més complicada, amb l'almirall Gensoul liderant les operacions al Mediterrani des del *Duquesne* i, en el cas de Barcelona, degut a la dimensió de la colònia, amb l'aparició principalment del *Chellah*, el *Djenné* i el *Kersaint*.²⁶ A més de les naus militars, la Marina Nacional francesa demanà a Exteriors que es lloguessin tres embarcacions de transport de manera indefinida (*Corte II*, *Anfa* i *Iméréthie II*) per a les evacuacions de francesos i estrangers en diversos ports. D'aquesta manera, entre agost i octubre s'havien evacuat ja tots els francesos que sortien voluntàriament de la zona republicana, tot i que, només a Barcelona, en quedaren més de 4.000.²⁷ D'aquests, molts acabaren marxant entre octubre i novembre degut a les amenaces del general Franco de bombardejar la ciutat i el port. A més, París decidí ordenar

21. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 29, Telegrama del *Colbert* a Marine Paris, 27-VIII-1936.

22. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 30, Telegrama del *Colbert* a Toulon i Marine Paris, 9-IX-1936.

23. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 772, Partenza 24-31 Luglio 1936, 2-VIII-1936.

24. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 777, Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola, Luglio-Dicembre 1936, IX, Ministero Marina, 19-VIII-1936.

25. Citat a Arnau GONZÁLEZ I VILALTA, *Cataluña bajo vigilancia*, València, PUV, 2009, pàg. 210. Les xifres conegudes es dividien: a 25 de juliol, *Principessa Maria* (companyia *Società Navigazione Italia*), 500; 27 de juliol, *Tevere* (companyia *Lloyd Triestino*), 94; 29 de juliol, *Urania*, 124; 31 de juliol, *Principessa Maria*, 250; 2 d'agost, *Tevere*, 70; 7 d'agost, *Principessa Maria*, 180.

26. René SABATIER DE LACHADENEDE, *La marine française et la guerre civile d'Espagne. 1936-1939*, Vincennes, Service Historique de la Marine, 1993, pàg. 4-5.

27. SABATIER DE LACHADENEDE, *La marine...*, pàg. 8.

quedar-se a Barcelona al contraalmirall Ollive –comandant des del 18 de novembre del 1936 a bord del *Dupleix*– per garantir el contacte amb el consolat, amb l'ordre –no complerta– d'evacuar tots els francesos de la ciutat i el personal prescindible de la legació el 26 de novembre.²⁸ De fet, durant els primers dies d'agost, Gensoul s'havia reunit amb el responsable del desplegament britànic per valorar la situació de manera consensuada. Segons Gensoul, l'almirall britànic afirmava haver evacuat quasi tota la seva colònia nacional, permetent deixar al mínim la presència de la Royal Navy. Ambdós coincidiren que la presència de naus de guerra estrangeres al port de Barcelona les exposava a implicar-se en algun incident en les operacions d'evacuació: «Il estime que le premier coup de fusil tiré par un détachement quelconque de force étrangère, même par sa protection, serait le signal du massacre des étrangers».²⁹

Tanmateix, les coses no eren tan simples, ja que Gensoul afegia l'opinió contrària del conseller Gassol a aquesta reducció de la presència naval francobritànica. Gassol argumentava que la presència dels bucs de França i la Gran Bretanya donava forces i confiança als «hommes d'ordre du gouvernement» de la Generalitat, que intentaven recuperar el poder i l'ordre públic, en mans revolucionàries. Aquesta petició catalana no influí en l'actitud francesa, que des dels primers moments ja estava condicionada per l'ordre d'evacuació general de tots els francesos aprovada pel Quai d'Orsay el 31 de juliol, tot i el seu incompliment repetit. I és que calia fer entendre als francesos residents a Espanya que «contrairement à ce que paraissent croire [...], le maintien, à titre permanent, de bâtiments de guerre français dans les ports espagnols ne saurait être envisagé».³⁰ Les naus de guerra no estarien sempre allà, esperant-los, tot i que la realitat s'entossudia a evitar la finalització de la seva presència. El 17 d'agost, des de Toló, el comandant en cap de la primera Esquadra, vicealmirall Mouget, es preguntava si els francesos havien entès els avisos dels consolats sobre la retirada de les naus militars de les seves costes: «Il ne semble pas que nos nationaux aient compris que le période des évacuations ne peut pas durer indéfiniment».³¹

Malgrat tot, les impressions dels comandants navals eren canviants, produïdes de la seva anàlisi de la realitat catalana. En aquest sentit, a finals de setembre, després de gairebé proposar la finalització de les evacuacions, Gensoul afirmà que potser caldria dur a terme una evacuació massiva i absoluta dels mil o dos mil francesos que creia encara a Catalunya i que no podrien ser protegits de manera eficaç si no es tornava a enviar un vaixell de transport al port català i s'autoritzava la permanència d'un contra-torpediner.³² I és que Gensoul afirmava que la Generalitat efectuarià un cop de força per intentar recuperar el poder en mans dels anarquistes, desencadenant un nou escenari de conseqüències imprevisibles per als francesos residents a Barcelona. Una circumstància que no es produiria, però que obrí una sèrie de peticions d'evacuació total de la colònia, inclòs el consolat, a finals de novembre d'aquell 1936. Segons es podia llegir en una ordre del Ministeri d'Exteriors que no es compliria: «L'Albatros, sta-

28. SABATIER DE LACHADENEDE, *La marine...*, pàg. 46.

29. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 29, Telegrama postal del *Duquesne* a Marine Paris, 3-VIII-1936.

30. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 29, Telegrama d'Afers Estrangers a Marine Paris, 2-VIII-1936.

31. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 29, Telegrama postal de Toulon a Marine Paris, 17-VIII-1936.

32. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, Telegrama del *Dupleix* a Marine Paris, 22-IX-1936.

tionnaire à Barcelone, a rendu compte à Dupleix (19 Nov. 15h) que le consulat avait reçu ordre de faire évacuer nationaux et navires de commerce [...], il envisageait l'embarquement éventuel du consul à son bord».³³

Aquesta operació hauria comptat amb la protecció del *Dupleix*, que garantiria l'entrada al port de l'*Iméréthie II* per recollir el cònsol i uns francesos que no acabaven de sortir mai (prova d'això era el telegrama que el cònsol Pingaud havia enviat a París recordant que encara quedaven connacionals a Barcelona).³⁴ I tot això sota l'amenaça d'atac aeri i naval contra Barcelona que Franco comunicà a tots els governs europeus, obligant les naus a situar-se a una distància de seguretat del port (al sud del paral·lel 41° 20' 30" o 20"), i en els mateixos instants que els bucs militars d'Itàlia i Alemanya abandonaven els ports governamentals, després de reconèixer diplomàticament les autoritats rebels. Això obligà la Marina Nacional a prendre la decisió de conservar la nau *Iméréthie II* indefinidament, per realitzar rotacions als diversos ports entre el novembre de 1936 i el 10 de febrer de 1938, unes operacions perilloses per la pressió anarquista, que es féu evident a principis de gener del 1937, quan es comunicava a París la intervenció directa del comandant del *Lion* per evitar l'acció d'un representant de la FAI que pretenia fer desembarcar evacuats a bord de l'*Iméréthie II* de camí a Marsella (285, dels quals 75 francesos).³⁵ Pocs dies després es repetia el viatge, amb 306 passatgers (132 eren monges). Les entrades i sortides del port de Barcelona quedarien autoritzades només per a aquesta nau, tot i el perill de possibles mines.

A qui evacuar? Només els italians o francesos?

Un cop el problema de l'evacuació dels súbdits italians i francesos estava més o menys solucionat, la realitat proporcionaria una nova preocupació als consolats liderats per Bossi i Tremoulet-Pingaud. Ja a finals de juliol aparegué la qüestió dels catalans, espanyols i d'altres nacionalitats que demanaven asil a les naus italianes i franceses. En el cas de Roma i París, l'interrogant clau fou respost amb una rotunda i àmplia generositat. S'acolliria i ajudaria tothom, fos quina fos la seva nacionalitat i situació econòmica; es faria gratuïtament el trasllat des de Barcelona a Gènova, Marsella o Portvendres en vaixells italians i francesos amb totes les facilitats, fent la vista grossa davant els passaports falsos. I és que calia respondre en un sentit o un altre a les demandes formulades per diversos consolats i particulars, en aquest cas davant Bossi, com ho comunicava a Roma el 23 de juliol: «Ho ricevuto richiesta scritta di protezione et imbarco rispettivi connazionali su nostri piroscafi di console Stati Uniti, Belgio, Germania et provvederò nel modo migliore».³⁶

33. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 30, Telegrama postal del *Tourville* a Marine Paris, 19-IX-1936.

34. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 576, Telegrama d'Afers Estrangers a Marine Paris, 24-XI-1936.

35. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, Telegrama del *Lion* a Marine Paris, 6-I-1937 i 7-I-1937.

36. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 777, Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola, Luglio-Dicembre 1936, IX, Ministero Marina, 23-VII-1936.

En aquest sentit, el ministre d'Exteriors ordenà l'acollida de tots els "no italians" a partir de la nit del 24 de juliol, quant Bossi ja havia pres la decisió.³⁷ Per tant, Roma decidia realitzar un acte de repercussions mundials, recuperant crèdit davant l'opinió pública internacional contrarestant la mala imatge que havia generat la guerra d'Etiòpia (1935-1936). Exactament en la mateixa data, les naus de la Marina Nacional francesa ja s'obririen a d'altres nacionalitats, com indicava el Quai d'Orsay, especificant que calia acollir especialment els belgues i suïssos i, en segon terme, els britànics i nord-americans.³⁸

I fou precisament per aquest motiu que l'operatiu italià a les aigües de Barcelona, dirigit per l'almirall Goiran des del *Fiume* i posteriorment des de l'*Alberto di Giussano*, no es cancel·là, sinó que s'amplià. Amb aquesta voluntat, i després d'una reunió del cos consular amb l'assistència de Goiran on s'aprova l'evacuació progressiva però immediata dels estrangers (de set a nou mil), es demanà el retorn i renovació del lloguer del *Tevere* per continuar amb les operacions.³⁹ En un telegrama enviat a Roma el 8 d'agost, Bossi afirmava que la indecisió del degà del cos consular, el britànic Norman King, estava impulsant diversos còsols a demanar ajuda a la legació italiana.⁴⁰ En uns casos, demanant l'atribució de les funcions d'aquests a Bossi, i en d'altres, demanant directament refugi per als propis diplomàtics en un vaixell italià, com el cònsol de Xile, Marquera Tullio i família, que arribaria a Gènova a bord del *Tevere* el 28 de juliol, o el brasiler, amb l'arxiu del consolat, el 8 d'agost en un buc ple d'un passatge multinacional i davant d'un moll on es podia divisar als còsols «germanico, argentino, Brasile, Cuba, Colombia, Austria, Romania [...] esprimenti vivissima riconoscenza opera salvamento Regio Governo».⁴¹ Dies després, el 19 d'agost, es comunicava a Roma la protecció facilitada al vicecònsol del Panamà a bord del *Tevere* «gravemente minacciato dai rossi»,⁴² i encara el 26, juntament amb els 435 evacuats també pel *Tevere*, sortien camí d'Itàlia els còsols de Txecoslovàquia i Grècia.⁴³ No obstant això, producte de la proximitat ideològica, els primers a demanar ajuda a Bossi foren els alemanys, que un dia després de l'ordre de Ciano ja trucaven a la porta. En aquest sentit, el dia 25, Bossi comunicava que l'acord amb el cònsol alemany, Otto Koecher, era total, i que ja s'estava procedint a embarcar centenars d'alemanys.⁴⁴

37. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 769, 24-VII-1936.

38. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 122, Cabinet militaire, Télégrammes 1 juillet au 8 août 1936, telegrama del Ministeri d'Afers Estrangers a la Marina Militar, 24-VII-1936.

39. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 777, Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola, Luglio-Dicembre 1936, IX, Ministero Marina, 28-VII-1936.

40. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 1.103, Informazione da Ambasciate, leg. e consolati, *Nuovo Governo Catalano. Notizie della guerra civile*, 8-VIII-1936.

41. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 773, Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola, Luglio-Dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, *Profughi della Spagna*, 8-VIII-1936.

42. ASMAE, Gabinetto..., Telegrammi da Barcellona, V. *Console Panama a Barcellona (protezione italiana)*, 19-VIII-1936.

43. ASMAE, Gabinetto..., Telegrammi da Barcellona, *Profughi Spagna italiani ed altri Nazione sul Tevere*, 26-VIII-1936.

44. ASMAE, Gabinetto..., Telegrammi da Barcellona, 25-VII-1936.

Catalans i espanyols: religiosos, polítics i ciutadans anònims a les naus italianes i franceses

Al marge de l'evacuació de ciutadans italians i francesos o d'altres colònies estrangeres desitjoses de sortir de Catalunya, les naus que els governs de Roma i París disposaren de manera no coordinada (així com les d'altres països, com Alemanya i Argentina, que pogueren utilitzar Gènova com a port d'evacuació) també es veieren plenes de catalans i espanyols, anònims o noms destacats de la política i la societat local. De fet, després dels alemanys, els més nombrosos foren els espanyols i catalans. Concretament, en el primer mes de guerra, les naus italianes arribades al port de Barcelona –sense comptar les militars– evacuaren 4.462 estrangers (*Apèndix 1*).

Els evacuats arribats a Gènova fins el 28 d'agost del 1936, i sense diferenciar el port d'origen de la zona republicana, foren 11.840⁴⁵ i fins el 20 de novembre, 15.372 (5.504 alemanys, 2.303 italians, 2.756 espanyols i 4.809 d'altres països), segons Rubèn Doll-Petit.⁴⁶ Els meus càlculs difereixen una mica, sabent que es fa impossible saber amb exactitud el lloc de residència dels evacuats. Així, el total d'evacuats segons les comunicacions de les autoritats de Gènova (incloses naus alemanyes i argentines) foren 17.955 (5.277 alemanys, 2.452 espanyols i 2.359 italians, com a grups més nombrosos).⁴⁷ D'aquests, amb total seguretat provenien de Barcelona 13.725, mentre que 4.230 havien embarcat en altres ports (*Apèndix 2*).

D'entre els evacuats catalans i espanyols, destaquem alguns noms de figures conegudes. Per exemple, el 3 d'agost fou evacuat l'exconseller d'Esquerra Republicana de Catalunya i líder d'Estat Català Josep Dencàs; a finals de setembre, el cònsol Bossi s'havia d'interessar per la família del general Emilio Barrera, excapità general de Catalunya durant la dictadura de Primo de Rivera i participant en la nova revolta militar, o per la de l'almirall Antonio Magaz que, juntament amb algunes altres, estaven refugiades a la Clínica Dexeus de Barcelona. De fet, les autoritats italianes intentaren evacuar un gran nombre de familiars dels militars revoltats residents a Catalunya, nobles com el marquès de Castelludosrius i família, o desenes d'altres noms, com el cap de Falange a Barcelona. Les evacuacions s'aturaren temporalment a mitjan agost, quan el conseller Espanya comunicava a Bossi la impossibilitat de prosseguir les expatriacions. El problema era el descobriment, per part de la CNT-FAI, de gran quantitat de passaports falsificats pels diversos consolats.

Per la seva banda, a les naus gal·les també s'hi acabarien afegint milers de catalans; una tasca humanitària que quedaria definida a partir de l'ordre del 17 d'agost que deia què fer amb els espanyols asilats a les naus de la Marina francesa: cerciorar-se que estiguessin en perill real per les seves tendències polítiques, religioses o socials; intentar repartir els grups de persones amb els bucs britànics (possibilitat que desaparegué posteriorment); i, en darrera instància, prohibir cap mena de contacte amb terra abans de desembarcar en un port fran-

45. Rubèn DOLL-PETIT, *Els "catalans de Gènova"*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, pàg. 231-232.

46. DOLL-PETIT, *Els "catalans..."*, pàg. 37-38.

47. En un informe de la Marina Militar Italiana de maig de 1937, *La "Regia Marina" nel conflitto spagnolo*, es rebaixaven aquestes xifres als 9.210 evacuats d'Espanya, dividits en 6.956 ciutadans de diversos països i 2.256 italians.

cès. Les xifres d'aquestes operacions foren resumides pel mateix consolat en un llibre editat el 1939, segons el qual s'evacuaren 6.630 espanyols des de l'esclat de la guerra fins l'any 1938: 515 persones evacuades en vaixells de la Marina francesa de manera discreta, 4.242 evacuats en vaixells mercants noliejats pel govern francès, i 1.873 religiosos. Entre aquestes naus destacà l'actuació de l'*Iméréthie II* (des de 1937 fins a gener-febrer de 1938) que evacuaria 2.644 persones, dels quals 269 religiosos i 513 nens.

Aquests salvaments francesos deixaren rastre en els records de molts dels evacuats. En aquest sentit, el falangista català José M. Fontana recordava els esforços del conseller Espanya per evacuar algú, aprofitant, per exemple, el servei d'un te a bord d'una nau francesa, a la qual acudiria acompanyat d'un fals cònsol.⁴⁸ O el testimoni de l'expresident de la Mancomunitat de Catalunya, Josep Puig i Cadafalch, de la Lliga i francòfil, evacuat per la nau *Le Fortuné*:

Hom ha trobat la seguretat que la terra ens nega en el vaixell francès. La França em paga amb amor maternal el que l'he estimada [...]. Sortida trista la del torpediner *Fortuné*. Petits vaixells amb la bandera roja ens escorten. Moments d'emoció. Tothom plora! Jo no puc plorar. Sento el deure de la serenitat. Deixo tantes coses que he estimat! Penso que potser mai més reveuré la Pàtria. Penso que la França és també per a mi una Pàtria.⁴⁹

En aquell mateix vaixell fugí l'exgovernador general de Catalunya el 1935, Fèlix Escalas, que el 1968 deia, respecte a la seva fugida:

Al consolat anglès diuen que per part seva no hi ha cap possibilitat. Al d'Itàlia, contesten que "tot és ple". Al de França, sóc ajudat positivament. A la poca estona em porten, en automòbil, fins al torpediner *Le Fortuné*.⁵⁰

En un sentit molt similar, el dia 26 de juliol Tremoulet també salvà l'exministre i dirigent de la Lliga Joan Ventosa i Calvell i fills a bord de la nau *Sidi Marbrouck*, després de passar pel *Duquesne* i ser disfressat d'oficial de la Marina Nacional.⁵¹ Una situació similar a la de l'exdiputat a Corts de la Lliga Joaquim Pellicena, que fugí amb el dibuixant Valentí Castanys gràcies a les gestions dels representants gals,⁵² o l'exministre i exgovernador de Catalunya el gallec Manuel Portela Valladares, que recordava les atencions rebudes de Gensoul durant els dos dies passats a bord del *Duquesne* i el trasllat definitiu al *Le Fortuné*, que el traslladaria a Portvendres.⁵³ A principis de 1937 era el cap de la Guàrdia Urbana de Barcelona, Manuel Ribé, qui fou evacuat per la legació francesa, gràcies a les gestions de l'alcalde de Barcelona. Disfressat d'oficial de la Marina Nacional, Ribé

48. José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, Madrid, Samarán, 1951, pàg. 123.

49. Josep PUIG I CADAFALCH, *Memòries*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pàg. 369.

50. Joan SARIOL BADIA, *Petita història de la Guerra Civil. Vint-i-tres testimonis informen*, Barcelona, Dopesa, 1977, pàg. 126.

51. Vegeu SARIOL, *Petita...*, pàg. 120 i Albert MANENT, *De 1936 a 1975: estudis sobre la Guerra Civil i el franquisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 59-60. Aquesta versió és contrariada en part per Francesc FONTBONA VÁZQUEZ, *Temps de guerra*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013, pàg. 28-32.

52. Citat a MANENT, *De 1936...*, pàg. 88. La narració de Valentí CASTANYS, *La memòria es diverteix. Mig segle de records*, Barcelona, Destino, 1964, pàg. 118-119, és molt sarcàstica.

53. Manuel PORTELA VALLADARES, *Memorias*, Madrid, Alianza Editorial, 1988, pàg. 78-81.

seria evacuat en el vaixell *Chasseur II*.⁵⁴ I encara d'altres figures destacades, com el dirigent d'Acció Catalana Republicana i exgovernador civil de Barcelona Claudi Ametlla i família, foren evacuats a través de la legació francesa.⁵⁵ O d'altres, com la família del líder català de la CEDA Josep Cirera i Voltà, el baró de Caralt, Lluís Duran i Ventosa, el marquès d'Alella, el marquès de Sentmenat, el pare del general Mola o Plácido Peña, ajudant de cambra de Francesc Cambó, entre d'altres.

Entre els milers de catalans que s'evacuaren en naus italianes des del port barceloní, s'hi troba una llarga llista de religiosos que, per iniciativa consular, de particulars o del Vaticà, foren dirigits a les mans de Bossi. Les evacuacions es van fer de manera clandestina o subornant els milicians o les autoritats del port, però en alguns casos es produïren després d'un acord entre el cònsol i les autoritats, com explicava Bossi en el cas de les religioses:

Con riferimento numerosi salvataggi ordine religiosi, informo V. E. che, alcuni giorni [...] potuto ottenere da Governo della Generalità e dalle "Milizia antifascista" permesso imbarco religiose spagnole per l'Italia. Permesso che venne accordato con grande difficoltà in seguito miei insistenti passi, non fu possibile estenderlo ordini religiosi maschili.⁵⁶

De fet, en aquell mateix telegrama, Bossi informava d'haver aconseguit l'evacuació de 996 religioses el dia abans, embarcant-les en el *Sicilia* rumb a Gènova. Unes operacions que, dues setmanes després, ja eren impossibles a conseqüència de l'actitud rígida de la CNT, que mantenia sota el seu control l'embarcament de refugiats.⁵⁷ Es tracta d'unes evacuacions que, per part francesa, estigueren a punt de facilitar l'evacuació del bisbe de Barcelona, el doctor Irurita, i que ho aconseguiren amb el bisbe de Girona Josep Cartaïà, que fou evacuat pel vaixell francès *Duquesne* el 31 de juliol, després de les gestions del conseller Gassol davant Tremoulet.⁵⁸

Tornant a les operacions dels italians, entre els milers de religiosos evacuats n'hi hagué un que preocupà de manera significativa Roma, com a capital d'Itàlia i del catolicisme: el cardenal i arquebisbe de Tarragona Francesc Vidal i Barraquer. I és que el govern de Mussolini també volgué guanyar-se la simpatia i agraïment del Vaticà, i les relacions es veuriën molt reforçades amb els esforços realitzats pel consolat de Barcelona en la tasca de salvar la vida del cardenal, després del fallit oferiment francès i de la negativa del consolat britànic. La tasca començà a les quatre de la tarda del 25 de juliol del 1936, quan la nau *Fiume* enviava des de Barcelona

54. Manuel Ribé, *Memorias de un funcionario*, Barcelona, Marte, 1963, pàg. 346-347.

55. Claudi AMETLLA no en fa cap referència a les seves *Memòries polítiques. 1936-1940*, Barcelona, Distribucions Catalònia, 1983, pàg. 140-144. La família Ametlla fou evacuada pel vaixell *Tourville* el 15-VIII-1936 (s.a., *Una de las obras de Socorro del Consulado General de Francia en Barcelona durante los trágicos acontecimientos de 1936-1938. Lista de las 6.630 personas salvadas o evacuadas en buques de guerra y otros barcos franceses*, s.d., s.l., pàg. 3).

56. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 769, *Salvataggio e imbarco religiose spagnole*, 11-IX-1936.

57. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 773, *Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola*, Luglio-Dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Divieto espatrio di religiosi*, 23-IX-1936.

58. Josep CLARÀ, *Epistolari de Josep Cartaïà, bisbe de Girona (1934-1963)*, Barcelona, PAM, 2000, pàg. 16.

un telegrama a Roma en el que es transmetia la desesperació del cardenal, presoner dels anarquistes. Vidal demanava al secretari d'Estat del Vaticà que sol·licités la protecció italiana per a la seva persona.⁵⁹ Immediatament, la diplomàcia vaticana, italiana i republicana espanyola es mobilitzaren per aconseguir el seu alliberament, el 25 de juliol.⁶⁰ Les pressions s'haurien concretat en l'entrevista mantinguda per Bossi amb el conseller Espanya i en la qual el primer hauria indicat la gravetat del possible assassinat d'un cardenal, com a ciutadà vaticà i no només religiós català. Aquest plantejament sembla que va afectar a un conseller ja per ell mateix contrari a la violència revolucionària i que, de ben segur, estava sent requerit des de Madrid i la Generalitat:

España [sic] mi ha assicurato che provederà domani a fare riparare cardinale in luogo sicuro in modo da garantire sua incolumità personale. Stessa assicurazione ho ottenuta da lui per vescovo Irurita di Barcellona, anche detenuto.⁶¹

Així, mentre el conseller aconseguia que Vidal i Barraquer passés a mans de la Generalitat, Bossi reclamava agilitat a la diplomàcia per poder actuar amb total llibertat. Ràpidament, Ciano donà llum verda en nom del govern italià a una actuació ja iniciada per Bossi, entrant en contacte amb el cardenal hores abans, sense gaire èxit. Tot i això, les aparences de reeixir en el salvament semblaven intactes el dia 28 de juliol, després que Bossi proposés a les autoritats catalanes un acord després de reunir-se amb el cardenal:

Cardinale Beranguer [sic], che ho visto stanotte, ringrazia messaggio con profonda commozione e gratitudine. Sue condizioni fisiche sono discrete, quelle morali angosciose; ministro dell'Interno Spagna [sic], como mi aveva promesso, fa circondare cardinale delle possibili cure ed ha disposto anche severissima vigilanza per garantire incolumità personale; cardinale è nascosto insieme altri due sacerdoti [...].

I seguia afegint els termes de l'acord amb la Generalitat per evacuar secretament els tres religiosos:

Ho conferito con [...] vice presidente Generalità e ministro dell'Interno ed ho loro lasciato intendere che notte tempo potrei curare trasferimento cardinale bordo R. I. *Fiume* [...] domani saprò se tale [...] proposta è accettata: mi si è chiesto comunque segreto più assoluto onde [...] furie elementi anarchici che stanno tuttora cercando cardinale per fucilarlo.⁶²

59. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 773, Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola, Luglio-Dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Cardinal* [sic] Vidal Baranguer [sic], 25-VII-1936.

60. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 777, Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola, Luglio-Dicembre 1936, IX, Ministero Marina, 25-VII-1936.

61. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 773, Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola, Luglio-Dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Cardinale Barranguer* [sic] e *Vescovo Barcellona*, 25-VII-1936.

62. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 1.102, Segreto, Spagna, Rivolta in Spagna "Prima fase", Fascicolo Cardinale Beranguer [sic], *Cardinale Beranguer*, 28-VII-1936.

El dia 30 de juliol, tot i les males perspectives de Bossi, les coses canviaren, ja que a les set de la tarda, l'almirall Goiran era informat sobre l'imminent arribada del cardenal a bord d'una nau italiana.⁶³ Era a un quart d'onze de la nit quan, després de ser dut al port pel conseller Gassol, Vidal i Barraquer, el seu secretari particular i el bisbe de Tortosa descansaven segurs a bord de la nau italiana *Fiume*, després de passar per l'*Attendolo*.⁶⁴

Problemàtiques de la Marina Nacional francesa

Mentre aquestes operacions es duïen a terme, la Marina Nacional francesa tenia algunes dificultats. Per començar, des de Barcelona es manifestava la incomoditat que provocava que algunes naus mercants estiguessin portant voluntaris de formacions esquerranes franceses a combatre a Catalunya. Segons Gensoul, aquesta circumstància els ridiculitzava, dificultant la seva presència als ports espanyols i complicant el paper d'aparent neutralitat francesa.⁶⁵ A més, l'estat d'ànim de les tripulacions dels bucs militars ancorats a Barcelona semblava escalfar-se. Obligats a rebre avituallament per part d'altres naus arribades de Toló, la impossibilitat de desembarcar, la calor de l'estiu i la manca de correu o entreteniments derivà en una certa indisciplina. Davant la negativa de la tripulació del *Duquesne* a acceptar les racions alimentàries –que creien nefastes–, el 6 d'agost Gensoul rellevà la nau insígnia, transferint-la al contra-torpediner *Albatros*, i quatre dies després al *Commandant Test*.⁶⁶ Canvis de naus i de tripulació que no arreglarien res, ja que a finals de setembre s'intentà entretenir els mariners enviant pel·lícules de cinema, diaris i revistes, alhora que s'establí una línia de correu estable entre Marsella-Toló i Barcelona.⁶⁷ Aquests intents de distracció es veïen imprescindibles, si fem cas de l'avís que la Marina feia al Quai d'Orsay el 10 de setembre, preveient que els mariners no podrien “contenir-se” en veure les refugiades –o refugiats– que embarcaven als seus vaixells.⁶⁸

63. USMMI, OMS, 270, fascicolo n. 1.535, *Relazioni sulla permanenza a Barcellona*, informe de l'almirall Goiran comandant de la nau *Alberto di Giussano*, *Permanenza a Barcellona*, del 31-VII-1936.

64. ASMAE, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, n. 773, *Corrispondeza relativa alla Guerra Civile Spagnola*, Luglio-Dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, 30-VII-1936.

65. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 29, Telegrama del *Duquesne* a Toulon i Marine Paris, 6-VIII-1936.

66. SABATIER DE LACHADENEDE, *La marine...*, pàg. 7.

67. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 269, Telegrama de l'almirall de *L'Algérie* a Marine Paris, 20-IX-1936.

68. SHD, Marine Nationale, 1 BB9 575, Telegrama de Marine Paris a Afers Estrangers, 10-IX-1936.

Apèndix 1. Estrangers evacuats per les naus italianes en el primer mes de la guerra.
Per nacionalitats.

Alemanya	1.713
Espanya	1.353
Argentina	202
Àustria	199
Veneçuela	113
Suïssa	104
Cuba	86
Hongria	71
Estats Units	62
Polònia	57
Portugal	53
Txecoslovàquia	46
Xile	40
Mèxic	39
Uruguai	38
Colòmbia	33
França	28
Bolívia	22
El Salvador	22
Romania	17
Iugoslàvia	16
Bèlgica	11
Brasil	11
Perú	11
Gran Bretanya	10
Puerto Rico	9
San Marino	9
Filipines	8
Grècia	7
Guatemala	6
Holanda	6
Turquia	6
Nicaragua	5
Pèrsia	5
Costa Rica	5
Suècia	3
Noruega	3
Lituània	2
Bulgària, Egipte, Finlàndia, Albània, Dinamarca, Equador, Rep. Dominicana, Mònaco, Letònia, Panamà	1 per país
Apàtrides	22

Apèndix 2. Naus sortides de Barcelona arribades a Gènova.

Dia arribada 1936	Nom nau	Nacionalitat	Total evacuats
26-VII	<i>Principessa Maria</i>	IT	1.052
28-VII	<i>Tevere</i>	IT	550
30-VII	<i>Urania</i>	IT	600
31-VII	<i>Urania</i>	IT	617
3-VIII	<i>Princ. Giovanna</i>	IT	1.368
3-VIII Escala València	<i>Tevere</i>	IT	662
3-VIII	<i>Tevere</i>	IT	683
4-VIII	<i>Uckermark</i>	AL	203
5-VIII	<i>Ermes</i>	AL	53
7-VIII	<i>Uckermark</i>	AL	338
8-VIII Escala València	<i>Urania</i>	IT	568
10-VIII	<i>Uckermark</i>	AL	505
11-VIII	<i>Baden</i>	AL	342
14-VIII	<i>Salganca</i>	AL	493
14-VIII	<i>Fulda</i>	AL	293
21-VIII	<i>Monte Sarmiento</i>	AL	1.578
21-VIII	<i>Baden</i>	AL	157
22-VIII	<i>Princ. Giovanna</i>	IT	1.286
2-IX	<i>Moewe</i>	AL	9
5-IX	<i>Treucufels</i>	AL	246
12-IX	<i>Duisburg</i>	AL	83
12-IX	<i>Sicilia</i>	IT	1.268
9-X	<i>Trapani</i>	AL	40
10-X	<i>Leopold</i>	AL	4
18-X	<i>Oceania</i>	IT	363
25-X	<i>Tevere</i>	IT	231
28-XI	<i>Tevere</i>	IT	133
			13.725